

ՄԵՐՁԱԻՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՀԱՅ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐՁԱԿԸ

ՕՆՆԻԿ ԱՍՐԳԻՍԵԱՆ

1915-ի ահաւոր աղէտը կործանեց մեզ: Կոտորուեցանք, կոտորակուեցանք եւ արմատախիլ եղանք: Թուրքին եաթաղանէն մաղապուրծ ճողոպրած բեկորները ցրուեցան չորս ծագերուն:

Նախորդ դարերուն ալ, նոյնիսկ Քրիստոսէ առաջ, ճանչցեր էինք դաղթականի կեանքը: Բայց հողը չէր սահած մեր ոտքերուն տակէն: Մերն էր Եփրատէն մինչեւ Կուր: Մեծամասնութիւնն էինք: Մենք էինք: Կ'ապրէինք օրուան համեմատ, յաճախ խաղաղ, մերթ խռովայոյզ: Կը բարձրանար մեր երգիկին ծուխը, մեր արտերուն մէջ ոսկի կը կապէր հատիկը, հնձանները կը լեցուէին ուրախութեան հեղուկով եւ մեր պապերը կ'օրհնէին նարօտը իրենց թոռներուն ու ծոռներուն:

Շարականներ կը բարձրանային երկրէն եւ շողեր կ'իջնէին Երկինքէն, հաւատքը կը ղօղանջէր զանգակատուներէն եւ մտածումը կը ճառագայթէր մագաղաթներէն:

Բայց մեծ եղեռնը մարեց մուխերնիս: Լռեցին զանգակատուները, բզկտուեցան մագաղաթները: Քանդուեցան հողիի ու մտքի մեր բոլոր-բոլոր տաճարները, որոնք խաղաղութիւն աղերսած էին դարերով: Հիմնայատակ կործանեցան ընտանեկան նուիրական օճախները, որոնց մէջ կը ժմնէին գեղեցկութեան եւ ճշմարտութեան բողբոջներ: Տապարուեցան այն բազուկները, որոնք Արեւելքը Արեւմուտքին միացուցած էին դարերով, առաջնորդած՝ քաղաքակրթութեան կարաւանները, փոխադրած՝ մարդկային միտքին առաջատար իրադործումները:

Ամայացան պապենական մեր հողերը: Մշակներու եւ մշակոյթի ժողովուրդ՝ մնացինք առանց հողի եւ մշակութային կեդրոններու:

Հաւանաբար հողին կանչն ու անոր կարօտն էր որ ետ տա-
րաւ տարազիրներու մնացորդացը եւ տեղաւորեց իրենց ծննդավայ-
րերուն մէջ, Ձինադադարէն ետք: Երկու տարիէն նոյն այդ բազ-
մութիւնները կրկին ձեռք պիտի առնէին պանդուխտի ցուպը, առա-
ւել կոտորակուած, աւելի հիւծած՝ Փրկիքսպէս ու նիւթապէս շնոր-
հիւ մեծ դաշնակիցներու անսահման հողածուծեան եւ դորշ դայ-
լին նոր ախորժակին:

Տանջահար, ճղակոտոր, յուսարեկ այս տարազիրները ա-
պաստան դտան Մերձաւոր Արեւելքի, մասնաւորաբար Սուրիոյ,
Լիբանանի, Իրաքի եւ Յորդանանի մէջ: Դարձան Սփիւռք:

Օրակարգի հրատապ նիւթն էր ապրիլ: Ապրիլ է դին ամէն
դոհողութեան եւ կարելութեան: Գոյատեւել: Մնա՛լ, ըլլա՛լ:

Ընթացիկ բաներ էին անօթութիւն, մերկութիւն, որբանոց,
հիւղաւան, թշուառութիւն եւ մասամբ նորին:

Այս պայմաններուն տակ կարելի՞ էր մտածել դիրի, մշա-
կոյթի, դեղարուեստի մասին, երբ տիրական էր աւուր հացի պա-
հանջը:

Հրաշքներ չեն պատահիր մեր օրերուն: Չպատահեցան նաեւ
մութ այդ շրջանին: Հիմնովին կը պակսէին մշակոյթի կարելիու-
թիւնները պայմանաւորող ազդակները:

Աւելին՝ այս ափերուն վրայ մէկտեղուեցան Պատմական Հա-
յաստանի եւ Կիլիկիոյ տարբեր դաւառներու բնակիչները, որոնք,
ափսո՛ս, չունէին հասարակաց միութեան անմիջական բանալին,
սիրապնդող գլխաւոր շաղախը — լեզուն:

Գողթականներու մեծագոյն մասը կու դար դաշտային Կի-
լիկիայէն, եւ, իրերու բերումով, կորսնցուցած էր տոհմիկ լեզուն:
Ուրիշներ եկան լեռնային շրջաններէն՝ իրենց շատ մասնախատուկ
դաւառաբարբառով: Երկու պարագային ալ կը պակսէր գրականու-
թեան կառքը առաջ տանելու միջոցը՝ լեզուն:

Զօրաւոր անձնականութեամբ վիպասանը, հաւանաբար այդ
օրերուն, հայութեան նոր բարելոնէն, բարքերու, մտայնութեանց,
հաւատալիքներու, ընկալչութեանց այդ խառնարանէն սեւեռէր կո-
թողական վէպ մը, բայց դիրի մեր վարպետները փողոտուեր էին
Այաշի, Չանկըրիի եւ անանուն այլ անիծապարտ բազում վայրե-
րու մէջ, հրապարակը ձգելով տարաբախտ վարժապետներուն եւ
կուսակցական գործիչներուն:

Ձկային նաեւ կրթական օճախներ: Մեր գրականութեան սի-
րուած դէմքերը, արեւմտեան թէ արեւելեան հատուածներու մէջ,
ներկայացուցչական դէմքերն էին Կեղրոնական, Պերպերեան, Սա-
նասարեան վարժարաններուն. Գէորգեան, Ներսիսեան եւ Լազար-

կան ճեմարաններուն. Եփրատ, Տարսոն, Ռապրթ եւ Անաթոլիա դռէժներուն. Արմաշի ու Սիսի դպրեմանքներուն, Հայաստան աշխարհի մտաւորական ծանօթ օճախներուն:

Սուրբոյ եւ Լիբանանի մէջ, դաղթականութենէ առաջ, չկային Հայ միտքի կեդրոններ: Չեմ անդրադառնար Երուսաղէմի եւ Զմմարի միաբանութեանց, որոնք կղերականներ հասցուցեր են, բայց ո՛չ գրողներ:

Առաջին տասնամեակը, հոս, Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, յատկացուեցաւ տեղաւորումի, տնտեսական տանելի կացութեան ապահովումի, շրջապատի կարելիութեանց քննարկումի: Առաջնահերթ աշխատանքը յատկացուեցաւ բոյն կազմելու, տեղաւորուելու: Արմատաւորուելու գաղափարը չայցելեց բնաւ: Կը խորհէինք թէ առժամեայ կայան մըն էր, տարանցումի ջամբար՝ որոշ շրջանի մը համար: Այդպէս ալ եղաւ: Տեղական լեզուին դժուարութիւնները եւ Արեւմուտքի բազմաշնորհ հրապոյրները կարաւաններով մարդ տարին Եւրոպա, Ամերիկա եւ ուրիշ հորիզոններ:

Մնացողները զորաշարժի ենթարկեցին իրենց բոլոր կարելիութիւնները, աւելի բախտաւոր դաղութներ օգնութեան հասան, եւ եկեղեցիներու շուքին տակ դուռները բացուեցան մեսրոպեան տաճարներուն: Ապա՝ Աւետարանական Հայ Սքուլը, Սահակեան Բարձրագոյն Վարժարանը, Համազգային Ճեմարանը եւ Մելգոն-Լան Կրթական Հաստատութիւնը:

Տնտեսական, ազգային, մշակութային եւ կրթական մարդերուն հետ քայլ պահեց մամուլը:

Սուրբոյ եւ Լիբանանի մէջ, մինչեւ 1930, դեղարուեստական արձակով դիրք չեմ յիշեր: Մինչդեռ Փրանսահայ դաղութը յաջորդաբար լոյս ընծայեց վէպեր, որոնք ցարդ կը մնան որպէս թանկագին յաւելումներ մեր գրականութեան:

Այսպէս՝ Զարեհ Որբունիին «Փորձը», Ծահան Ծահունրին «Նախանջը Առանց Երգի»: Ու դեռ աւելցուցէք Նիկողոս Սարաֆեանը, Վազգէն Եուշանեանը, Ծաւարշ Նարդունին, Նշան Պէչիկ-Թաշլեանը, Պետրոս Զարոյեանը եւ ուրիշներ:

Բայց ատոնք, Փարիզի այդ տղաքը, Պոլսէն էին, Կեդրոնականէն կամ Պերպերեանէն: Երեսուն տարեկան էին: Հասած եւ հասունցած, լոյս քաղաքի ընտրանիին արուեստով եւ տաղնապանքով խանդավառ, երբեմն անոնց ծայրայեղութեանց հակամէտ: Այն օրերուն էր, երբ պատերազմէն հիասթափ ելլող սերունդը, դժգոհ ամէն ինչէ, տարուած քանդելու մոլուցքէն, Սիմընոնի վէպերէն մէկը միայն դնելու աստիճան Պուրժէի բոլոր ստեղծագործումնե-

լուն դիմաց: Ասիկա այդ շրջանն էր որ հրոյ ճարակ դարձնել կ'առաջարկէին Լուվրի գեղարուեստական բոլոր դանձերը:

Մեր տղաքը, հոս, տակաւին խնամքին տակն էին որբանոցի մայրիկներուն:

Կազմալոյծ էր լեզուն:

Չկային մշակութային օճախներ:

Գաղութը (ները) զուրկ էր գրական տիրոջ անձնաւորութեանց ներկայութենէն: Եւ...

Եւ պարտուած էինք: Չմոռնանք այս պարագան: Պարտուածները ուշ կը գտնեն իրենք զիրենք: Այսպէս, Ֆրանսայի մէջ, Ա. Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին իսկ լոյս տեսած էր Հանրի Պարպիւսի «Կրակը», անկէ անմիջապէս ետք՝ Ռուան Տորթլէսի «Փայտէ Խաչերը», Ալեքսանդր Առնուի «Կապիլա»: 15 տարի ետք միայն Գերմանիան կը մասնակցէր պատերազմական այդ գրականութեան, երբ Ռեմարք կը դրէր «Արեւմտեան Գաղտնիք վրայ ոչ մէկ Բորուքիւն»: Հակառակը եղած էր 1870-ին, երբ յաղթած էին գերմանները: Ֆրանսացիները 25 տարի ետք միայն ձայն առած էին:

Մենք պարտուած էինք անտարագելիօրէն: Այդ դառնութիւնը, զայրոյթը, բողոքն ու մորմոքը առաջին անգամ, այս գաղութներուն մէջ, մեզի մատուցուեցաւ... բանաստեղծութեամբ: Վարուժանի եւ Սիւսանի յետնորդները, Հազիւ ոտքի ելած, տաքութեամբ ջանացին երգել մորթոտուած մեր երազները, խաչուած մեր յոյսերը, քանդուած մեր օճախները, դրախտ կորուսեալը: Ապաքինման այդ օրերուն, բանաստեղծական վաստակը աւելի, շատ աւելի կը ընդ այս գաղութներուն մէջ, ի հակապատկեր Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի, ուր արձակը կ'իշխէր տիրաբար:

Եթէ զանց ընենք լրագրական, հրատարակագրական, ոգեկոչումի նուիրուած յօդուածները, գեղարուեստական արձակին առաջին արհեստաւորներն եղան քիչ թէ շատ երկրէն իրենց հետ գրական թթիւմը բերողներ, ինչպէս Փիրանեան, Տէր Ստեփանեան: Ապա, այս հողերուն վրայ հասնող-բուսնողներ, Մելգոնեանէն եւ Համազգային Չեմարանէն եկած տղաք: Օշականի եւ Շանթ - Ադրալեանի շունչէն շունչ ունեցողներ: Մանաւանդ անոնք որ դուրս եկան առանց վկայականի հաւաստիքին եւ յանձնապատասանութեան:

Տարօրինակ բայց իրաւ, «Լիլիակներ, Լիլիակներ», «Վրասնաբու Տակ» եւ «Մոյրաման»-ին հեղինակները թերաւարտներ էին Մելգոնեանէն եւ Համազգայինէն: Աւելի ետք՝ Եդ. Պոյաճեան, մեր արձակին ուրիշ մէկ աշխատաւորը, մեզի պիտի գար դարձեալ Համազգայինէն, եւ դարձեալ... առանց վկայականի:

Կը շարունակուէր աւանդութիւնը: Ո՛չ մէկ վկայական ունեցած են մեր քննադատութեան ծիրանաւորը՝ Օշական եւ մեր վէպին մեծ երախտաւորը՝ Երուխան: Կարելի է յիշել բազում անուններ արեւմտահայ գրականութեան վարպետներէն, Թլկատինցիէն մինչեւ Հրանդ:

Կարելորը տաղանդի պահեստն է, արեան զարկը, պապերէն ժառանգած աւելը, երազին ուժգնութիւնը, ժամանակին ձայնն ըլլալու առաքելութիւնը:

Սակայն դրականութիւնն ալ կազմակերպուած ճիշդ կարօտ է: Ան ալ պէտք ունի բեմի, գեղարուեստի միւս ճիւղերուն նման, որոնք, այս պարագային, օրաթերթերն են, ամսագիրը, հանդէսները:

«Ովտոսիս»էն, «Ջահակիր»էն եւ «Յարգազող»էն ետք՝ «Երիտասարդ Հայուհի»ն իր շուրջ կը խմբէ երիտասարդները, 1932-ին: Շատ չի տեւեր, բայց ահօս կը բացուի, հերկ ու ցանք կ'ըլլայ:

Կը յաջորդեն ուրիշներ, առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ. «Հայ Գիր», «Ծիածան», «Ակօս», «Նայիրի», «Դէպի Երկիր», «Նոր Ուղի», «Անի», «Մշակոյթ», «Շիրակ», «Սեւան», «Կայծ», «Հասկ», «Աւետիք», «Ջանասէր», «Կանթեղ», «Բագին», «Սփիւռք», «Մասիս», «Արարատ Գրական», «Յառաջ», «Ահեկան», եւայլն:

Ասոնցմէ շատեր հանդիսած են արդէն, իրենց մէջ ամփոփելով վկայութիւններ մեր իմացութենէն, ստեղծումէն, նոր կառուցումներէն: Ուրիշներ նոր ախորժներ եւ հայեացք փորձած են առանց նուաճումի. միւսները ասուպի կեանք ունեցած են եւ իրենց հետ տարած՝ ապրած ըլլալու հաճոյքը միայն:

Բայց, այսպէս կամ այնպէս, սատարած են Մերձաւոր Արեւելքի գրական ծաղկումին: Տեղ տուած՝ «շնորհալի»ներու:

Անշուշտ դեռ կային Մեծ Աղէտէն հրաշիւք իմն վերապրողները, վաւերական գրազէտներ, վստահելի առաջնորդներ՝ Զօպանեան, Թէքէեան, Օշական, Օտեան, Շանթ, Աղբալեան, եւայլն, որոնք ծիածան կը կապէին գաղութէ գաղութ:

Բայց անոնք որ «հուրն» ունէին իրենց երակներուն մէջ եւ երազէ մը կը հալածուէին – պարպուելու համար զիրենք եռեւեփող յոյզերէն եւ ցաւերէն – չսպասեցին մէկու մը հովանաւորութեան: Ո՞վ լուր զրկեց Սարգիս Ապտալեանին, որ երկրաչափի իր վկայականը ծալէր, անդիական վարժարանի իր ապահով ամպիոնը ձգէր Պուրմանայի բարձունքին՝ իջնելու համար Դպրեվանք, հայերէն աւանդելու:

Սփիւռքի արեւմտահայերէնը շատ բան կը պարտի վահէ

վահեանին, Անդրանիկ Մառուկեանին եւ Սիմոն Սիմոնեանին: Առաջինին ճշգրտութեան սիրահար, մեկնակէտն ու նշանակէտը նոյն պարունակին մէջ ամփոփելու ձգտող լեզուն, երկրորդին արագ ու հոսանուտ դնացքը, երրորդին հաւասարակշռուած նախադասութիւնը իրենց մէջ ունին ուսանելի շատ բաներ:

Բայց այս լեզուին ակադեմական բժախնդրութեամբ մաքրողն ու դործածողը Բենիամին Թաշեանն է, Վէմունին, որ փարաւոնեան խտութեամբ կը հսկէ մեր մեծաքանչիւն մաքրութեան: Միւս անունը Մանուկ Արսլանեանն էր, որուն շատ բան կը պարտի աճաբարներու եւ մաքսանենդներու ձեռքերուն մէջ տուայտած մեր լեզուն՝ այդ աղտերէն եւ կեղտերէն մաքրուելուն համար:

Լեզուէն ետք եւ դայն դործածող արուեստագէտներուն անցնելէ առաջ, անհրաժեշտ է որ կատարեմ ճշգրտմ մը, գոնեմ ընդունելի սահմանում մը:

Ինծի համար դրագէտ է ան որ կըցած է կեանքը գիրին փոխադրելու արուեստի ընթացքին կերտել տիպարներ: Տիպար՝ մասնայատուկ հոգեբանութեամբ, կամ ընդհանուր հոգեխառնումին խտացումը հանդիսացող: Ընդհանուր կամ մասնակի՝ կարեւորը տիպար ստեղծելն է: Այդ ստեղծիչը կը կոչուի դրագէտ: Իսկ միւսը, որ բարք, մտայնութիւն, մտածում, կեանքի շերտ կամ պահ կը ներմուծէ՝ կը կոչուի գրող: Մէկը արուեստագէտն է, միւսը՝ արհեստաւոր:

Այս լոյսին տակ՝ դրագէտներ են Սեզա, Արեգ Տիրազան, Յակոբ Մնձուրի, Անդրանիկ Մառուկեան, Եդ. Պոյաճեան, Եդ. Տարօնեան, Սմբատ Փանոսեան, Տիգրան Վարժապետեան, Վահրամ Մալեան, Սիմոն Սիմոնեան, Գէորգ Աճէմեան, Միհրան Տէր Մտեփանեան, Չաւէն Պիպեռեան:

Սեզա հոգեկան բեկումներու տակ մոլորած, ահաւոր աղէտին կամ անբախտութեան մը տակ կըքած կիներուն կեանքի փախուստը սեւեռած է: Երազային է, դաղափարապաշտ, բանաստեղծական մթնոլորտով ծանրաբեռն, կեանքի բարախումին քիչ ունկընդիր: Մելոտրամ է, բայց թիփեր կան:

Արեգ Տիրազան կը բերէ տարբեր աստուածներու, իմացական նոր ըմբռնումներու եւ մարզանքներու երկրպագունները:

Մնձուրիին լայն եւ հարազատ, մտերմիկ եւ դեղեցիկ գիծերով բերած է գիւղը: Ճիշդ է որ արդէն գրող էր 1920-էն առաջ, բայց դրագէտ դարձաւ երրորդ եւ չորրորդ տասնամեակներու մէջ: Զինք դեռ չեն ճանչնար բաւարար չափով: Յաճախ շատ աւելի կը կշռէ քան գիւղագիրը:

1917-25-ի մեր կեանքը լեցնող որբերը, տիպարացած, կը պտնէք «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ» հատորին մէջ: Ճեպել Մուսացին (Այնճաբցին) եւ Սասունցին, այլ խօսքով լեռնականներու, կամ քաղաքի մէջ ճենճերող լեռնականներու ներաշխարհը սեւեռուած են Պոյաճեանի, Սիմոնեանի եւ Աճէմեանի հատորներուն մէջ:

Ասոնք գիւղապետներն են: Այլ գիւղացիի հոգեկանին հետախոյզները, քաղաքացիի դրականութեամբ:

Եւ. Տարօնեան ուսումնականներ (ուսանող, ուսուցիչ, դործիչ) սեւեռած է: Մշակած է նաեւ մանկական գրականութիւն: Ունէր կարելիութիւն լաւագոյն վէպերէն մին կտակելու, կապելով Երկիրը Արտասահմանին, բախելով երկու հոգեբանութիւն: Պատմական յիշակին լաւագոյն փորձարկուններէն պիտի ըլլար, բայց չունէր ախորժ երկար ատեն սեղանին առաջ գրիչ շարժելու:

Միհրան Տէր Ստեփանեան դրախտ կորուսեալին անմար կարօտով մղկտացողն է: Այրող կարօտ մը, որ այնքան դեղեցկութիւն, դունապեղութիւն եւ հրայրք կը հոսեցնէ իր տողերուն մէջ: Եթէ ուրիշ որեւէ երկ ձգած իսկ չըլլար, պիտի փրկուէր իր այնքան հիւթեղ «Ձէյմէպ»ով:

Քաղաքակրթութեանց մեծ ուստաններուն մէջ իրենց հայութիւնը կը հալեցնեն «Հայու բեկորներ»: Գիտնականներ կան որոնք կը հետամտին մամուլի ոսկորներ դտնել, դասաւորել: Վահրամ Մովսէսի հայու բեկորներ որոնած է ի սփիւռս աշխարհի, հակած է անոնց վրայ, լացած է իր ժողովուրդին կողմէ, անոնց մահուան եւ երբեմն թաղման ժամուն: Նոր սեռ մը մեր դրականութեան մէջ, առանց գրական խոշոր յաւակնութեանց, բայց թանձր իրապաշտութեամբ:

«Ձառիթափիւն վրայ», այսինքն՝ ձուլուելու ուղին բռնածները փնտռեցէք Տոքթ. Տիգրան Վարժապետեանի մօտ, ինչպէս ժողովրդական ողջմտութեան եւ ասպարէզի (բժշկութիւն) թեքնիքին միջեւ բանտուած տաղնապահար բժշկի դէմքը:

Մմբատ Փանոսեանի հանդարտ պատուը կը յաջողի մարդեր մասնատելու, հոգեվիճակներու հասնելու, մարդկային այլազան փոխ-յարաբերութիւններ արձանագրելու:

Սիմոնեանի, Աճէմեանի եւ Փանոսեանի պատմուածքներուն եւ վէպերուն մէջ խշխշացող, արիւնող տաքութիւն մը կայ: Երկրէն եկող մնացորդաց անանուն տուայտանքը, նոր կեանքին հետ չկարենալ շարժուելու եւ նոր ոճով չկարենալ ապրելու տրաման: Ապա՝ հայմաթլոս չկարենալ դառնալու տառապանքը: Ատկէ՝ թիփերը կը

պահեն միամտութիւն մը. յուզիչ եւ ձախորդ են ի սկզբանէ՝ նոր կեանքի նոր մթնոլորտին անհամապատասխան իրենց հոգեբանութեամբ:

Փանոսեանի եւ Աճէմեանի պատմուածքները բոլորովին ներհակ ուղղութեանց կը հետեւին, գիտեմ: Բայց այդ ուղղութիւններու վախճանական կէտերը մօտիկ են իրարու: Զրկուածներու բախտը կը միանայ տեղ մը:

Զաւէն Պիպեոեան շուկայիկ մարդուն որսորդն է, ստորին ակորժակներու արտայայտիչը, եղծանած սէրերու նկարիչը:

Այս խումբին մօտիկը կը կենայ Արմէն Դարեան, որ նոր օրերու նոր մարդուն, սփիւռքի սրսփուն, ճակատագրէն իսկ զարնուած հայուն երզիչը պիտի հանդիսանար ապահովարար, եթէ ձեւէն աւելի խորքին իյնար նայուածքը: Ոճի փայլատակումէն աւելի վերլուծումի գործիք դառնար լեզուն:

Անմիջական զուգահեռ մը, օրինակ, Արմէն Դարեանի եւ Տոքթ. Տիգրան Վարժապետեանի միջեւ, նախապատուութիւնը պիտի տար Դարեանին, որպէս արուեստագէտի. կեանքի խոհական քննիչի եւ հասարակ իրերն ու իրողութիւնները գրականութեան վերածողի: Ունի լայն պաշար, մարդերու հոգիին հասնելու արագութիւն, փոքրիկ հարցերուն ընդմէջէն իսկ ընկերային կարեւոր խնդիրներու հասնելու հասունութիւն: Բայց, մինչ Վարժապետեան բնազդօրէն կը հասնի թիփեր ստեղծելու առաւելութեան, Դարեանի մօտ արուեստի խնամքով առաջ տարուած ճարտարանքները չեն հասնիր նկարագիրներ սեւեռելու տիրապետումին:

Արիս Շաքեան, որ ունէր պատմումի վարպետութիւն, հեքիաթին հրաշքը, իրականէն անիրականի միջեւ երթեւեկ, պահերու երազայնութիւն, չյաջողեցաւ, այսքան առաջինութիւններով, աիպար ստեղծել, ինչպէս Բիւզանդ Շղիայեանը, որ մտերմիկ խօսակցութեանց, ընդհանրացումներու, տեղային մտայնութեանց եւ բարձրերու փրկումին ջանադիր է, չի յաջողիր աիպարայնացնել իր հերոսները, բայց կը ձգտի տարազել կեանքի իմաստաւորումը:

Գեղամ Սեւան, Անդրանիկ Նաճարեան, Երուանդ Կոպելեան, Պօղոս Սնապեան, Սարգիս Վահագն, Յարութիւն Զատիկի, Վարդան Կոմիկեան համակրելի գրողներ են, որոնք յաջողած են հայու ըզզայնութենէն, աւանդութիւններէն, երազներէն տախտակ փոխադրել մեր արձակին:

Զաւէն Վրդ. Զինչիեան, Ստեփան Շահպազ, Հայկ Ժամկոչեան, Գեղարդ, Արշակ Գազանճեան, Լեւոն Շահոյեան, Լեւոն Գառմէն գիտեն պատմել, թիավարել նիւթին մէջ, բայց նաւորդը չեն լաց ծովերու:

Արամ Սահակեան, Մ. Իշխան, Լեւոն Վարդան, Հրանդ Գանդրունի, Գուտցի Միքայէլեան վէպեր ճարտարապետած են, բայց չեն հասած վիպասանը բնորոշող բախտաւորութեանց :

Պարոյր Մասիկեանի զուարթախոհ գրականութիւնը անկասկած պիտի փրկուէր միանգամայն ընդմիշտ, եթէ յաճախ չնօսրանար դադափարը, չթեթեւար նիւթին մատուցումը: Երգիծանքը առատօրէն կը հոսի իր էջերուն մէջ, բայց չեմ գիտեր ինչ մը կայ որ դեռ կը պակսի զինք երգիծարաններու կարկառուն ներկայացուցիչը դարձնելու այս սերունդին, այս ժամանակաշրջանին պիտի բռնէ:

Սոնա Տէր Մարգարեան-Թնկերեան կը յաջողի հոգեվիճակներու եւ փաթեթիք պահելու կարկառուն սեւեռել, բայց փուլ կու դայ ընդհանուր կառուցուածքին մէջ, հակառակ անոր որ գիտէ զարգացնել նիւթն ու ինքզինք:

Ատրինէ Տատրեան դեռ կը շարունակէ պոլսական հին թերթօնը: Երբեմն կ'ուրուանան Արշամ Տատրեանի խոհական, իմացապաշտ փնտրուածքները, որուն դէմ կը բռնեն Եդ. Սիմօնեան եւ Նղիշէ Այվազեան:

Եդ. Սիմօնեան ամենէն գեղադէտ գրողն է թերեւս Պարսոյ, 1935-ական թուականներէն սկսեալ, բայց հատորի տակ մտած չըլլալը պատճառներէն մին է որ զինք չճանչնան արտասահմանի գրող եւ ընթերցող շրջանակները:

Գեղարուեստական գրականութիւն մշակող յիշեալ արուեստագէտներուն կէսը, աւա՛ղ, դեռ չէ տիրացած մայրենի լեզուին օրէնքներուն, նրբութեանց: Ոմանց գրչին տակ կը հեծեծէ մեր մեծաքանչը, մինչ նոր թափ ու թռիչք կը ստանայ ան, երբեմն արուեստի կը բարձրանայ Հրաչ Քաջարեանցի, Գերսամ Ահարոնեանի, Յովհ. Աղպաշեանի, Տիգրան Ոսկունիի եւ Ժիրայր Նայիրիի մօտ, որոնք իմբադրական առօրեայ տրամութիւններու ընդմէջէն ժամանակ կ'ունենան զայն խնամելու եւ գեղեցկացնելու: Մինչդեռ արուեստագէտներն են որ պիտի ընէին այդ գործը:

Եթէ գրական վերահսկիչ մարմին մը ըլլար, հաւանաբար շատերուն արգելուէր հայերէնը չարչարել:

— Մեր արձակը նոր ազդեցութիւններ կրած է արեւելքէն եւ արեւմուտքէն:

— Արեւելքէն՝ բնաւ: Իսկ Արեւմուտքէն խուլ արձագանգներ միայն կան: Անկերպարան, մթնշաղային:

— Որոշ գրողներու մօտ զգալի ազդեցութիւններ կան հայրենի լեզուէն եւ գրողներէն: Թեմայի եւ մշակման կերպով իսկ:

Կապիումներ չեն, այլ ենթարկումներ: Հայրենիքի գրական ստեղծարժույթի մասին կը տիրեն: Եւ ընկան է: Արեւմտահայ դարձուր առհասարակութիւններ պիտի ըլլան որ սիրելով հանդերձ հայրենի իրենց հոգեղբայրներն ու գրչեղբայրները, մնան անմաս՝ իրենց արուեստին կնիքով:

Արտասահմանի արուեստագէտը աւելի հնարաւորութիւններ ունի շրջանի մտահոգութիւնները – տնտեսական, քաղաքական, ընկերային, փիլիսոփայական – ներմուծելու մեր արձակին մէջ, որպէս ժառանգութիւն հետագայ սերունդներուն: Փորձեր կան, կը սպասուի պողաբերումի:

ARMENIAN PROSE WRITING IN THE MIDDLE EAST

ONNIG SARKISSIAN

Armenian literature in the Arab Middle East is at present about 50 years old.

Onnig Sarkissian, in this article, discusses the Armenian prose in the Arab Middle East and makes a general survey of works of known writers presenting their literary world and their success in the field. The writers he presents are: Seza, Arek Dirazan, Hagop Mentzouri, Antranig Zarougian, Yetvart Boyajian, Simon Simonian, Sempad Panossian, Kevork Ajemian, Zaven Biberian, and others.